

ТЕКСТОВАТА ТРАДИЦИЯ НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА СЛОВО ЗА УСЕКНОВЕНИЕ НА ЙОАН КРЪСТИТЕЛ (ВНГ 859)

Христина Давидкова, ИБЦТ – БАН

Резюме: Хомилията *Indecollationem Praecursoris et Baptistae Joannis, et in Herodiadem* (ВНГ 859/CPG 4570), приписвана често на Йоан Златоуст, е преведена още в старобългарската епоха. В статията се разглежда текстовата традиция на старобългарския превод въз основа на трите преписа на *Слово за Усекновение на Йоан Кръстител*, съхранени в календарни сборници. Проследяват се различията в текстовата пълнота и лексикалните варианти в трите източника. Проведеният анализ показва, че най-много индивидуални особености съдържа Ягичевият златоуст, а в Цетине 50 има най-малко отклонения от протопревода. Последният препис споделя немалко четения с Михановичевия хомиляр, което дава известни основания да се мисли, че те принадлежат към общо разклонение на ръкописната традиция, без обаче да имат непосредствен общ предшественик.

Ключови думи: хомилия, текстова традиция, старобългарски превод, текстова пълнота, лексикални варианти, индивидуални особености

Abstract: The *Homily In decollationem Praecursoris et Baptistae Joannis, et in Herodiadem* (ВНГ 859/CPG 4570), which is often attributed to John Chrysostom, was translated in the early Old Bulgarian period. The present article examines the text-critical tradition of the Old Bulgarian translation based on three copies of the Homily on the Beheading of St. John the Baptist which are preserved in calendar collections. Differences in text completeness and lexical variants are traced in the three sources. The analysis shows that the Jagicev Zlatoust contains the most individual features and ms Cetinje 50 has the least deviations from the prototranslation. The last mentioned copy shares a lot common variant readings with the Mihanović homiliary, which leads to the idea that they belong to the same branch of the manuscript tradition, although they do not originate from the same prototype.

Keywords: homily, text-critical tradition, Old Bulgarian translation, textual completeness, individual features

Посвещава се на 150-годишнината от основаването на БАН

Хомилията *In decollationem Praecursoris et Baptistae Joannis, et in Herodiadem*, (ВНГ 859) с начало Πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν ταραττεται, πάλιν ὀρχεῖται се приписва на Йоан Златоуст (ВНГ 1957: 279).

Текстът навлиза в южнославянската книжнина още през старобългарската епоха и е известен в науката като Слово за Усекновение на Йоан Кръстител. Разпространява се в различни типове сборници с богослужебно предназначение (минейни панигирици) и извънбогослужебна употреба (Златоструй) (Miltenov 2013: 167). В южнославянски календарни сборници днес са известни само три негови преписа (ВНБС 2008: 621). Именно те са обект на настоящата статия. В нея ще бъде разгледана текстовата традиция на старобългарския превод на *Слово за Усекновение на Йоан Кръстител* в сборниците с богослужебна употреба. Ще се анализират различията в текстовата пълнота и лексикалните варианти по преписите с цел да се направят заключения за отношенията между трите ръкописни източника, както и за мястото им в трансмисията на текста в южнославянската книжнина. Текстологическите особености, които обединяват трите преписа, противопоставяйки ги на гръцкия текст от РГ няма да се дискутират в това изследване, защото те имат отношение към протопревода, а не към по-късната ръкописна традиция.

Ще представя първо накратко източниците:

1. Михановичев хомилиар (*Мих*)

Представява староизведен по състав кодекс от XIII век, писан със сръбски рашки правопис. Днес се съхранява във Хърватската академия на науките и изкуствата, в сбирката на Антон Миханович. Съдържа слова за неподвижните празници за периода март – август. Ръкописът има липси. Словото се намира на л. 262v-265v (ВНБС 2008: 621). Поради лошо обрязване механично са загубени горните редове на лист 265r и 265v. За целите на проучването използвам фототипното издание на Рудолф Айцетмюлер (Aitzetmuller 1957).

2. Цетине 50 (*Цет*)

Минеен староизведен панигирик, известен още като Милешевски сборник, защото се е пазил в манастира Милешево. Днес се съхранява под номер 50 в Цетинския манастир. Кодексът е от XIII век, с рашки правопис, има разбъркани листове и множество липси. Словото за Усекновение се намира на л. 51r-52v, 41r-43r (ВНБС 2008: 621). Използвам снимков материал, предоставен ми от проф. Кл. Иванова, за което съм ѝ много благодарна.

3. Ягичев Златоуст (*Яг*)

Староизведен панигиричен сборник от края на XIII – началото на XIV век с български двуеров и двуюсов правопис. Пази се в сбирката на Руската национална библиотека в Санкт Петербург под сигнатура Q.п.I.56. В края на XIX век попада у Ватрослав Ягич и затова остава свързан с неговото име. Словото за Усекновение се намира на л. 72v-80r (ВНБС 2008: 621). За целта на проучването използвам изданието на Мариана Димитрова (Dimitrova 2011), като коригирам някои грешки в словораздела.

Поради липса на критично издание на гръцкия текст тук използвам това в *Patrologia graeca* (PG) 59, col. 485-490.

За да се извлекат данни за текстовата традиция на Словото за Усекновение, е нужно да се проследят по преписите, от една страна, липсите и допълненията спрямо гръцкия текст, а от друга, лексикалните разночетения – синонимни и несинонимни варианти, неточни съответствия.

1. Текстово равнище

1.1. Липсите спрямо гръцкия текст, които не се подкрепят от всички преписи, се дължат на пропуски в процеса на тиражиране. Те ще бъдат класифицирани в две групи: общи липси за два от преписите и липси в отделни преписи.

1.1.1. Общи пропуски за два преписа

Установени бяха следните липси, обединяващи два от преписите, съответно:

Мих и *Яг* ↔ *Цет*

Мих и *Яг* имат общ пропуск в 1 случай, докато изправният спрямо гръцки текст е запазен в *Цет*:

Τὰς μὲν οὖν ἀγαπήσατε, τὰς δὲ μὴ ποθήσατε· καὶ τὰς μὲν μιμήσασθε, τὰς δὲ μισήσατε –
да другниѣ любите а другниѣхъ желаете· а другниѣхъ възненавдѣнте *Мих* (265d25-28);
да другниѣ любите· а другниѣхъ желанте· а другниѣхъ подражанте· другниѣ же
възнавдѣнте *Цет*; да другниѣ любѣте· а другниѣхъ желанте· а другниѣхъ възненавдѣте
Яг

Славянското съответствие а другыѣ подражантє на израза καὶ τὰς μὲν μιμήσαθε е пропуснато в *Мих* и *Яг* вероятно поради сходството на тази с предходната синтагма а другыѣнхъ желаетє / желантє.

Мих* и *Цет* ↔ *Яг

Мих и *Цет* се обединяват в 3 случая от общи пропуски, срещу които *Яг* съдържа текст, отговарящ на гръцкия:

διὰ γυναῖκός πάντας κατασφάζει, πάντας φονεύει, πάντας ἀτιμάζει, πάντας ὑβρίζει – жены ради все оубиваетъ все бесѣтнтъ *Мих* (263c15-16), жены ради все оубиваетъ· все бесѣтнтъ *Цет*; жены ради в'са оубываѣтъ· днаволь все котораѣтъ· в'са закалаѣтъ· н в'са бесѣтнтъ *Яг*

Тук имаме риторично натрупване на паралелни синтагми. Две от тях липсват в *Цет* и *Мих*. В *Яг* се пази целият пасаж в пълнота, макар и с разместен спрямо гръцки словоред. На πάντας κατασφάζει (κατασφάζω ‘заколвам’) отговаря в'са закалаѣтъ, а все котораѣтъ на πάντας ὑβρίζει. Считаю, че славянското котораѣтъ би могло да се приеме или за свободен превод на ὑβρίζω (‘безчинствам, буйствам, оскърявам, обиждам’), или пък да е модификация при преписването на първоначален точен превод κορντѣ, оукортаѣтъ.

κἂν πένητα ἔχη ἄνδρα, πρὸς ὀργὰς καὶ μάχας αὐτὸν διεγείρει – аще ница нмать на дръзновенна н которы в'ставляѣтъ *Мих* (263c35-263d1); аще ница нмать на дръзновеннина· н которы в'ставляѣтъ *Цет*; аще ница мѣжа нмать· на дръзновенниѣ н котѣры в'ставляѣтъ *Яг*

Съществителното ἄνδρα (ἄνῆρ, ἄνδρός ‘мъж, човек’) е пропуснато в *Мих* и *Цет*. Само *Яг* пази славянското съответствие мѣжа. В запазения само в *Яг* израз н которы в'ставляѣтъ вероятно котора ‘спор, препирня, кавга’ (StbR1: 747) е свободен превод на μάχη ‘бой, сражение’.

Τί γὰρ ἠκούομεν – что слышахомъ *Мих* (262d36); что слышахомъ *Цет*; что во слышахомъ *Яг*

Този случай няма особена текстологическа стойност, защото добавянето или пропускането на *βο* е често явление в преписваческата практика.

Няма случаи, когато обща липса обединява *Яг* и *Цет*, а изправен спрямо гръцкия е *Μιχ*.

1.1.2. Индивидуални липси

Много по-често липсите са засвидетелствани само в даден източник. Ще ги представя, групирани по преписи:

В *Μιχ*

В *Μιχ* установих 11 специфични пропуска спрямо гръцкия текст, които не се потвърждават от *Цет* и *Яг*. Ето някои от тях:

Τί λέοντος δεινότερον ἐν τετραπόδοις; Ἄλλ' οὐδέν. Τί δὲ ὀμότερον δράκοντος ἐν ἔρπετοῖς; Ἄλλ' οὐδέν – ὕτο βο λβѡ лютѣѣ въ ѡѡтврѣногыныхъ ннѣтоже *Μιχ* (263a21-22);
 ὕτο βο лбѡ лютѣѣ въ ѡѡтврѣногыхъ· ннѣтоже· ὕτο λη βοῦταιε ζμνια ннѣтоже *Цет*; ὕто βο
 лбѡ лютѣѣ въ ѡѡтврѡногыхъ ннѣтоже· ὕτο λη лютѣѣ ѡ̄ ζμεια ннѣтоже *Яг*

Макар в съкратен вид и с вариативни четения изразът присъства в *Цет* и *Μιχ*. Тъй като различията *βοῦταιε* и *λυтѣѣ* не могат да се изведат пряко едно от друго, а всяко от тях би могло да е корелат на гр. *ὀμότερον* (*ὀμός* ‘див, груб суров, жесток’), остава неясно кое е първичното съответствие.

κἄν χήρα τυγχάνῃ αὐτὴ δι' ἑαυτῆς τοὺς πάντας ἀτιμάζει – αцѣ н въдова ѣ̄ *Μιχ* (263d2);
 αцѣ н въдова ѣсть сама собою безѣстнть в'се *Цет*; н αцѣ въдова ѣсть н сама събою в'сѣхъ безѣ̄стнть *Яг*

Гръцкото *αὐτὴ δι' ἑαυτῆς τοὺς πάντας ἀτιμάζει* е пропуснато в *Μιχ*, но се е съхранило в другите два преписа. Съответно в *Цет* четем *αцѣ н въдова ѣсть сама собою безѣстнть в'се*, а в *Яг* н *αцѣ въдова ѣсть н сама събою в'сѣхъ безѣ̄стнть* (с леки размествания в словоредата и добавка на съюза н).

οὔτε πηχυαῖον ἔδαφος πρὸς ἀμπέλου φυτεῖαν – въ насажденнѣ внн'ноѣ *Μιχ* (264d9-10);
 нн с лак'ть земляе на сажденнѣ внн'наго *Цет*; нн с лак'ть зем[а] насаженъ вннн'г'а̄ *Яг*

Λάβε μοι ὀλίγον ὕδωρ εἰς ἄγγος, καὶ πίομαι – възьми мало воды и пию *Mux* (265b10-11);

възьми мало воды въ сѣсѣдѣ и пию *Цет*; възьми мало воды. въ сѣсѣдѣ да пиѣ *Яг*

μὴ πρότερον σαυτῆ, καὶ τότε ἐμοὶ – себѣ ти и тогда нь мнѣ. *Mux* (265d1-2); не прѣвоє

себѣ. и тогда мнѣ. *Яг*; не прѣвоє себѣ ти и тогда мнѣ. *Цет*

ἢ οὔτε σπιθαμὴ γῆς ἀροσίμου – иенже не бѣаше ни спедь земли *Mux* (264d8-9); иенже не

бѣаше ни спедь земли *ωρατвьныи Цет*; иенже не бѣ ни спедь земе *ωρατ'вьныѣ Яг*

Διὰ τί ἕως τότε; Καὶ ἀναγκαίως. Ἔδει γὰρ τῆς καινῆς χάριτος ὡς ὑετοῦ ἐλθόντος, τὸν παλαιὸν νόμον λαβεῖν τέλος – рекше ветхоуоу законоу конецъ приети *Mux* (265d15-16);

поуѣ дотолѣ и на потрѣбоу. дондѣже прити на земю. рекше ветхоуоу законѣ конецъ приети

Цет; и поуто дотолѣ. не на потрѣбѣ ли. дондѣже прити на земля. рекше ветхоуоу законѣ конецъ приети *Яг* (80r);

Тук освен общия за трите славянски източника пропуск (гръцкото Ἔδει γὰρ τῆς καινῆς χάριτος ὡς ὑετοῦ) е налице сходство между *Цет* и *Яг*. И двата преписа съдържат съответствие на гр. Διὰ τί ἕως τότε; Καὶ ἀναγκαίως, при това с добавка на земю / на земля спрямо гръцкия текст. В *Mux* целият израз липсва.

Към групата се причисляват и два примера, които поради механична загуба не могат да се проследят в *Цет*:

ἀλλὰ καὶ αἰώνιον αὐτῷ προξενεῖς τὴν κόλασιν διὰ τῆς βλασφημίας – и вѣчноу ю юмоу

подаѣаше хоулы ради моукоу *Mux* (264a5-7); нѣ и вѣчнѣ юмоу подаѣашн хѣлы ради

мѣкѣ *Яг*; Ø *Цет*

ἢ οὔτε δὲ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου βλασφημία, οὐκ ἀφεθήσεται – а нже стго дха

не вставиѣт се *Mux* (264a9-10); а нже на стаго дха хѣлѣ рѣть. не вставѣтъ сѣ *Яг*; Ø *Цет*

В *Цет*

В *Цет* открих само един случай на пропусната при преписване дума – местоимение, което се пази в различна форма в *Mux* и *Яг*:

Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ – φηληпа бра^т своѣго *Μιχ* (263a2-3); φηληпа брата *Цет*;
брата мѧ φηληпа *Яг*

В Яг

В *Яг* има два индивидуални пропуска:

δράκοντες καὶ ἀσπίδες καὶ κεράσται τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐτρόμασαν – змиѣве н
аспнды н керастн ивана в' поустыинѣ схраннше *Μιχ* (263b3-5); змиѣве н аспнды н керастн
ивана въ поустыинѣ схраннше *Цет*; з'миѣве н аспнды· н керастн иѡна съхраннша *Яг*

Οὐ χώρα αὐτῆ σιτοφόρος σπέρμα ἄρτου προσέφερεν· οὐκ ἄμπελος αὐτῆ γλυκόρρυτον
βότρυν ἐγεώργει· οὐ δένδρον αὐτῆ ὀπώρας καρπὸν ἥδιστον προσέφερε – нн ннѡа н
пшєннѣнага плода хлѣбу прѣношашє· нн д'рѣво ꙗєн плода сладка прѣнѣшашє· нн
внноградьє сладка грозда творѣшє *Μιχ* (264d2-7); нн ннѡа съ пшєнцєю· нн внноградъ·
нн д'рѣвнє плода слѣка прѣношашє єн *Яг* (77г); нн ннѡа ꙗєн пшєннѣнага· плода хлѣбу
прѣнѣшашє· нн внноградъ сладозрѣнаго грозда ꙗєн творѣшє *Цет*

В този откъс *Яг* пропуска ἐν τῇ ἐρήμῳ и γλυκόρρυτον βότρυν ἐγεώργει, а *Цет* οὐ δένδρον αὐτῆ ὀπώρας καρπὸν ἥδιστον προσέφερε. Очевидно синтактичният паралелизъм е улеснил грешките на преписвачите.

Изнесените дотук данни позволяват да се обобща, че и в трите преписа се срещат пропуски на думи и изрази от гръцкия текст. Най-много са те в *Μιχ*. Общите липси спрямо гръцкия текст по-често обединяват *Μιχ* и *Цет*. Последният препис съдържа най-малко неточности спрямо протопревода.

1.2. Допълнения спрямо гръцкия текст

Във всички преписи се срещат допълнения спрямо гръцкия текст. Тук добавките ще бъдат представени също в две групи: общи за два преписа и индивидуални добавки.

1.2.1. Общи добавки за два от преписите

Μιχ и *Цет* ↔ *Яг*

Открих по един случай на добавен израз и съответно на отделна дума, които обединяват *Μιχ* и *Цет*:

Καὶ εἰς τὴν Ἡρωδιάδα – w нрoднн н w дoбpынхъ жeнaxъ н w злынхъ *Mux* (262d17-18),
Цет; om. *Яг*

Συνοικῆσαι λέοντι καὶ δράκοντι εὐδόκησα – жнтн рeкe съ лъвомь н змнeмь нзволнтн *Mux*
(263a27-29); жнтн рeкь съ лъвомь н змнeмь нзволнтн *Цет*; оуне кестъ жнты съ лъвомь· н
съ з'мнeмь *Яг*

Прибавените глаголи във *Mux* и *Цет* са характерни за славянската речева практика и нямат особена текстологическа стойност.

Яг и Цет ↔ Mux

Установих само един случай на обща добавка в *Яг* и *Цет*:

Διὰ τί ἕως τότε; Καὶ ἀναγκαίως. Ἔδει γὰρ τῆς καινῆς χάριτος ὡς ὑετοῦ ἐλθόντος, τὸν παλαιὸν νόμον λαβεῖν τέλος – рекше ветхомоу законоу конецъ прнeтн *Mux* (265d15-16);
поуѣ̂ доголѣ н на потрѣбоу· дондѣже прнтн на земю̂: рек'ше ветхомоу законѣ̂ конецъ прнeтн
Цет; н поуто доголѣ· не на потрѣбѣ̂ лн· дондѣже прнтн на землѣ̂: рекьше ветхомѣ̂
законѣ̂ конецъ прнѣтн *Яг* (80r);

Липсват случаи на общи добавки в *Mux* и *Яг*.

1.2.2. Добавки само в даден препис

Открити бяха общо 13 примера за индивидуални добавки в отделни преписи на Слово за Усекновение на Йоан Кръстител – 4 в *Mux* и 9 в *Яг*. Ето някои от тях:

В Mux

Ἔ φύσεως πονηρᾶς! – w лъсть кества злаго *Mux* (263d13); w кества злаго *Цет*; оле злое
естъство *Яг*

Δεῖ δὲ ἡμᾶς μνημονεῦσαι καὶ τὰς ἀγαθὰς – Въ лѣпотоу же кe намь поменѣтн слово н w
благннхъ *Mux* (264c3-4); н лѣпо естъ намь пауе̂ зде̂ поменѣтн w благохъ *Яг*; Ø *Цет*

В Яг

διὰ γυναῖκός τὸν ἀνδρείότατον Σαμψῶνα ξυρήσας – женою доблѣаго саѡѡна встригь
вслѣпн *Мих* (263с7-8); женою добраго самсона встригь вслѣпн *Цет*; жена прѣамѣдраго н
храбраго сап'сона остриже н вслѣпн· нже чєлвстнѣ соухоѣ вслєѣ оубн ·дї· тысѣщѣ Яг

Към групата за индивидуални добавки в *Яг* са причислени и примери, които поради механична загуба не присъстват в *Цет*.

Γυνὴ ἀγαθὴ καὶ φιλόξενος ('гостоприемна, радушена') ἦν ἡ μακαρία Σουναμίτις – жена
добра н тоужденекр'мещна· Блженага сомантѣнынн *Мих* (264с10-12); Ø *Цет*; жена
добра нже оубогыне н тѣжѣнекр'мѣщна· ѡкоже ѣженага сѣман'тѣнны *Яг*

ἡ τις τὸν ἄνδρα παρακαλέσασα – ѡже н мѡжа оумлнвшн *Мих* (264с12-13); Ø *Цет*; ѡже
мѣжа сн оумлнвшн Яг

Двукратна добавка на глаголи в *Яг* има още в следните случаи:

Καὶ τις αὐτοῦ ἀνδρείότερος – кто ѡго храбрѣн *Мих* (264а30); кто тѡго храбрѣн ѣѣ Яг; Ø
Цет

νεκρᾶς ὕδωρ πηγᾶσαι, κάκειθεν – мртвы водѣ нскнпѣтн· н ѡтоудѣ *Мих* (264b2-4);
мрѣтвон· н водѣ нскнпѣтн сѣтворнн н ѡтѣдѣ Яг; Ø *Цет*

В *Цет*

Не бяха открити добавки, характерни единствено за *Цет*.

Изнесените данни позволяват да се обобща, че най-много добавки (по-малко на изрази и повече на отделни думи) спрямо гръцкия текст има в преписа на Словото по *Яг*. Единични случаи на общи добавени лексеми има в *Мих* и *Цет*.

2. Лексикално равнище

Трите изследвани преписа на Слово за Усекновение на Йоан Предтеча съдържат редица разночетения на лексикално равнище. Част от тях са пълни или контекстуални синоними, които спокойно може да са се появили в хода на тиражирането на текстовете.

2.1. Синонимни разночетения

При тези варианти всяка от славянските думи може да бъде превод на гръцката лексема, затова при тях остава отворен въпросът кое е първичното четене. Ето някои примери, класифицирани според източниците:

Μιχ ↔ Цет и Яг

κρατήσας (κρατέω ‘удържам, задържам’) – кетн *Μιχ* (262d36); оꙋдрѣжавѣ *Цет*,
ꙋдрѣжа *Яг*

Οὐκ ἠλέησεν ὀρώσα τοῦ ἰδίου ἀνδρὸς τὰ σπλάγχνα ὑπὸ τῶν ἀναξεουσῶν φλυκταίνων –
не помлова вндѣвшн своіего мѣжа оꙋтробоꙋ ѿ просѣдлющнхъ прыць *Μιχ* (263d14-17); не
помнлова вндѣвшн своіего мѣжа • оꙋтробоꙋ ѿ горѣщнхъ прыць *Цет*; не помнловати
своего мѣжа • ѣтробѣ горѣщѣ въ сѣтѣ *Яг*

Срещу гръцкото ἀναξεουσῶν (от ἀναζέω ‘кипя, вря’) в *Μιχ* стои просѣдлющнхъ (просѣстн
са ‘пробия се, спускам се’, вж. StbR2: 449), а в *Цет* горѣщнхъ, като двете славянски
съответствия са контекстуални синоними.

Яг ↔ Μιχ и Цет

λάκκω (λάκκος ‘яма, ров’) – ѣмѣ *Μιχ* (263a33); *Цет*; ровѣ *Яг*

ἐφύλαξε (φυλάσσω ‘пазя, охранявам, държа, съблюдавам, изпълнявам,
предоставям’) – снабдѣ *Μιχ* (263b1) *Цет*; съхранн *Яг*

κενὴν (κενός ‘пуст, празен’) – тыць *Μιχ* (264c19), *Цет*; праздѣнь *Яг*

λυχνίαν (λυχνία ‘светилник, свещник’) – свѣтнло *Μιχ* (264c21), *Цет*; свѣщннкъ *Яг*

Сравнително често разночетенията са словообразователни варианти:

ἐχαλινοῦντο (χαλινόω ‘обуздавам, поставям юзда’) – в’хлащѣнн вѣхѣхѣ *Μιχ* (264d22-
23), *Цет*; в’съхлащѣнн вѣхѣ *Яг*

ἐπορεύθη (πορεύω ‘отправлям, преминавам, отивам, движа се’) – ндѣ *Μιχ* (263b18);
Цет; прндѣ *Яг*

σπουδαίως – спѣшнѣ *Μιχ* (265d7-8); *Цет*; поспѣшнѣ *Яг*

ἰκανοδότας – довольномъ<по>роуѣннкы *Мих* (265b32-33); доволнопороуѣннкы *Цет*;
довольннмн порѣуѣннкы *Яг*

ὡς – ѡко н *Мих* (265b23); ѡко *Цет*; ѡкы *Яг*

ῥκοδόμησε (οἰκοδομέω ‘строя, създавам, въздигам’) – възграднн *Мих* (264c14);
възградн *Цет*; съградн *Яг*

Цет ↔ Мих и Яг

διὰ γυναῖκός τὸν ἀνδρείοτατον Σαμψῶνα – женою добрагаго (добль ‘доблестен, храбър’)
саψῶна *Мих* (263c7-8); женою добраго самсона *Цет*; жена прѣамѣдраго н храбраго
сап’сона *Яг*

τὸν ἴδιον ἄνδρα (ἴδιος ‘свой, собствен, личен’) – приснааго мужа *Мих* (263d7-8), *Яг*;
своего мужа *Цет*

Както прнснъ, така и свон биха могли да бъдат корелат на гръцкото ἴδιος, затова е трудно да се отсъди категорично кое от славянските съответствия е първично.

οὐκ ἄμπελος αὐτῇ γλυκόρρυτον (γλυκός ‘сладък, пресен, приятен’; ρυτός ‘довлечен, домъкнат; течащ, текущ’) βότρυν ἐγεώργει – нн внноградые сладка грозда творѣше *Мих* (264d2-7); нн внноградъ· нн дрѣвнѣ плода сѣка прнношаше ен *Яг* (77г); нн внноградъ сладозрън’наго грозда ѣн творѣше *Цет*

Гръцкият композитум γλυκόρρυτον е предаден в *Мих* и *Яг* като сладка. За съответствието сладозрън’наго в *Цет* може да се предполага, че съхранява първоначалния превод, защото възпроизвежда двукоренния модел на гръцката дума.

Мих ↔ Яг, а Цет ∅

Δεῖ – Въ лѣпотоу ꙗ *Мих* (264c2-3); н лѣпо есть *Яг*; ∅ *Цет*

Представените данни показват, че по-често *Мих* и *Цет* имат общи четения, по които се противопоставят на *Яг*. На този етап не би могло да се докаже със сигурност кои славянски съответствия са първични, но би могло да се предположи, че в повечето случаи това са съвпадащите варианти. Това, че те обединяват предимно *Мих* и *Цет*, се

съгласува с установената и по-горе не особена коректност на *Яг* и по отношение на текстовата пълнота.

2.2. Неточни или грешни варианти

Има случаи, в които един или два от преписите се отклоняват от предполагаемия първоначален избор на преводача. Ще ги разгледам в две групи: неточни съответствия, общи за два от преписите, и неточни съответствия в отделни преписи.

2.2.1. Неточни съответствия, общи за два преписа

Мих и *Цет*

παρὺβρίζων (παρυβρίζω ‘show disrespect to’ (Lampe 1961: 1046)) – сѡуѡднше *Мих* (265d4) *Цет* (скѡдѡтн ‘беднеть, убывать’ (SJS 3: 100)); похѡуланша (похѡулантн ‘оскърбя, похуля, презра’) *Яг*

В случая общото за *Мих* и *Цет* четене не предава точно семантиката на гр. глагол.

Цет и *Яг*

υἱοὶ Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως – снве нлнѡвн нѡрѡвн *Мих* (265d2); снове нздвн· нѡрѡвн *Цет*; снове нздѡвн (sic!)· нѡрѡвн· *Яг*

Срещу гръцкото υἱοὶ Ἰησοῦ (синовете на Илий) вместо правилното снве нлнѡвн, в *Цет* и *Яг* стои снове нздѡвн. Грешката очевидно е допусната поради честата употреба на това словосъчетание в други текстове.

Не бяха открити случаи на общи неточни съответствия в *Мих* и *Яг*, а изправен спрямо гръцкия текст да е *Цет*.

2.2.2. Неточни съответствия в отделни преписи

На две места откриваме несъвпадащи помежду си грешки в *Мих* и *Цет*:

Καὶ ἤλθεν ὑπὸ ῥαθμῆν [III Царства 19:4 ῥαθμ broom-tree ‘хвойна’] – н ндѡ падъ ραθμѣнь *Мих* (263b18-19); н прндѡ подъ дрѡво н падѡ пѡ смрѡунѡ *Яг*; н ндѡ падъ ραθμѣнь *Цет*

В този откъс се визира част от историята на пророк Илия Тесвитец, описана в 3 Царства 19:4 (Bibliya 1993: 398). Първоначалният превод на гръцкото ὑπὸ ῥαθμῆν вероятно е бил

подъ ραφμενъ. При тиражирането предлогът е изменен в надъ (*Мих*) и падъ (*Цет*). В *Яг* непонятната чуждица е заменена с описателен израз, който подсказва, че значението ѝ е било разбираемо, защото правилно се обяснява реалията като дърво и по-точно смърч (срв. RRODD 1974: 467; RBE 5 1978: 206).

Ἡ δὲ εἶλετο μᾶλλον αὐτὴν καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς στενοχωρῆσαι, καὶ τὸν προφῆτην ὑποδέξασθαι (ὑποδέχομαι ‘приемам, посрещам’) – снн же нзѣра паѹе сеѣѢ н дѣтемь паѹе стоужнѣ· пророка же подыѣтн *Мих* (265с13-15); снн же нзѣра паѹе сеѣѢ н дѣтемь стоужнтн· пророка же прѣпнтѣтн *Цет*; се же нзѣра на ѹѣтъ сеѣѢ н дѣтемь стежатн· н прѣрка прнѣтн *Яг*

Лексемата подыѣтн ‘приемам, поемам’ представлява структурна калка на υποδέχομαι, но не е съвсем точна по отношение на значението на гръцкия глагол. Съответствието прѣпнтѣтн ‘да осигурия препитание, да нахрания’ би могло да се приеме за свободна лексикална замяна с оглед на контекста – вдовицата избира да нахрани пророка като пренебрегне, притесни себе си и детето си.

Останалите случаи свидетелстват за грешки в само по един препис, ето някои от тях:

В *Мих*

κατέστροψεν (κατατιρώσκω ‘ранявам’) – положь *Мих* (264а34); повн *Яг* *свободен* *превод* *при Яг*; ∅ *Цет*

κρατήσας τὸν Ἰωάννην – ѣтн юзана *Мих* (262d35-36); оудръжавы нwana *Цет*; 8дръжа нwна *Яг*

В *Цет*

ὀξύνει (ὀξύνω ‘заострям, обострям’) – оуст< >нтъ *Мих* (263с34); льстнтъ (*sic!*) *Цет*; wстрнтѣ *Яг*

διὰ γυναικὸς τὸν ἀνδρείοτατον Σαμψῶνα – женою доблаго саψwна *Мих* (263с7-8); женою добраго самсона *Цет*; жена прѣмѣдраго н храбраго сап'сона *Яг*

Тук четенето *добраго* в *Цет* вероятно е преписваческа грешка поради графично сходство, а в *Яг* имаме синоним *храбрь* плюс още един епитет в духа на типичните за този препис добавки.

В *Яг*

В него се установяват най-много неточни или грешни лексикални варианти:

ἀνδρεῖος (‘мъжествен, доблестен’) – *добль Мих* (264a29); *добръ Яг*; Ø *Цет*

ἵνα μὴ νομίσῃς (νομίζω ‘считам, мисля’) – *мншн Мих* (263a30-31) *Цет*; *рѣшн Яг*

σιαγώνος (‘челюст, буза’) – 264b2-3 *челюстн Мих* (264b2-3); *костн Яг*; Ø *Цет*

[Точното съответствие *челюсть* е заменено в *Яг* от контекстуалния синоним *кость*.]

ἀπέπνιξε (ἀποπνίγω ‘задушавам се, давя се’) – *оудавн Мих* (264a32); *растръже*

(*растръзатн* ‘разкъсвам’) *Яг*; Ø *Цет* [Точното съответствие *оудавн* е заменено в *Яг* от контекстуалния синоним *растръже*.]

Ὅφνι – *офнннн Мих* (265d1-4); *офннн Цет*; *дфннн (sic!) Яг*

И така изнесените дотук данни дават възможност да се обобща, че неточности и грешни варианти спрямо гръцкия съдържат и трите преписа, но най-много са те в *Яг*. И в трите източника има пропуснати думи и изрази, по-рядко цели пасажи от гръцкия текст, като най-много са те в *Мих*. Общи липси спрямо гръцкия често обединяват *Мих* и *Цет*. Последният препис съдържа най-малко неточности спрямо протопревода. Добавките спрямо гръцкия текст (по-рядко на изрази и по-често на думи) са най-много в преписа на *Словото* по *Яг*. *Мих* и *Цет* показват сходства и в идентични добавени лексеми и съвпадащи синонимни варианти, по които се различават от *Яг*. Има известни основания да се мисли, че *Мих* и *Цет* принадлежат към общо разклонение на ръкописната традиция, без обаче да имат непосредствен общ предшественик.

Библиография

- Aitzetmuller 1957*: Aitzetmuller, R. Mihanović Homiliar. Faks.-Ausg. der Hs. IIIc19, Mih. 25 im Archiv der Jugoslavischen Akademie der Wissenschaften und Künste. (Editiones monumentorum Slavicorum veteris dialecti). Graz, 1957.
- Argirovski 2003*: Argirovski, M. Rechnik na grchko-tsrkovnoslovenski leksichki paraleli, red. M. Argirovski. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krste Misirkov“, 2003. [*Аргировски, М. Речник на грчко-црковнословенски лексички паралели, ред. М. Аргировски. Скопие: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003.*]
- BHG 1957*: Bibliotheca hagiographica graeca. Bruxelles. Socii Bolandiani. Editio altera emendatior accedit synopsis Metaphrastica, 1957.
- Bibliya 1993*: Bibliya, sirech Knigite na Sveshtenoto pisanie na Vethiya i Noviya zavet. Sofia, 1993. [*Библия 1993: Библия, сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София, 1993.*]
- Dimitrova 2011*: Dimitrova, M. „Yagichev Zlatoust“ srednovekoven balgarski pametnik sas slova i poucheniya ot nachaloto na XIV vek. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2011. [*Димитрова, М. „Ягичев Златоуст“ средновековен български паметник със слова и поучения от началото на XIV век. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2011.*]
- Dvoretzkiy 1958*: Dvoretzkiy, I. Drevnegrechesko-russkiy slovar'. T. 1–2, sast. I. Kh. Dvoretzkiy; red. S. I. Sobolevskiy. Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovarey, 1958. [*Дворецкий, И. Древнегреческо-русский словарь. Т. 1 – 2, съст. И. Х. Дворецкий; ред. С. И. Соболевский. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958.*]
- Ivanova 2008*: Ivanova, Kl. Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2008. [*Иванова, Кл. Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008.*]
- Lampe 1961*: Lampe, G. W. H. A Patristic Greek Lexicon. Oxford, 1961.
- Miltenov 2013*: Miltenov, Ya. Zlatostruy: starobalgarski homiletichen svod, sazhdan po initsiativa na balgarskiya tsar Simeon. Tekstologichesko i izvorovedsko izsledvane. Sofia: izd. Avalon, 2013. [*Милтенев, Я. Златоструй: старобългарски хомилетичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване. София: изд. Авалон, 2013.*]
- PG 1857-1866*: Migne, J.-P. Patrologiae cursus completus, series graeca. Paris, 1857-1866.

RBE 1978: Gerov, N. Rechnik na balgarskiya ezik. T. 5. Sofia, 1978. [Геров, Н. Речник на българския език. Т.5. София, 1978.]

RRODD 1974: Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek. Sofiya: Izdatelstvo na BAN, 1974. [*РРОД 1974*: Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. София: Издателство на БАН, 1974]

SJS 1958-1997: Kurz, J. et. al. (red.), Slovník jazyka staroslovečnského (Lexikon linguae palaeoslovenicae). T. 1-52. Praha, 1958-1997.

StbR 1999-2009: Starobalgarski rechnik. T. 1-2. Sofiya: Izdatelstvo „Valentin Trayanov“, 1999-2009. [*СтбР 1999-2000*: Старобългарски речник. Т. 1-2. София: Издателство „Валентин Траянов“, 1999-2009.]